

УДК 377.121.22:376.42

В.С. Товстоган

МОДЕРНІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В ДОПОМІЖНІЙ ШКОЛІ НА ОСНОВІ КОМПЕТЕНТНІСНОГО ПІДХОДУ

В статті аналізуються причини, які ускладнюють процес формування професійно-трудової компетентності в учнів допоміжної школи, визначені напрямки подальшої роботи щодо проектування програм з трудового навчання.

Ключові слова: компетентність, компетентнісний підхід, навчальна програма, освітній результат, допоміжна школа.

В статье анализируются причины, усложняющие процесс формирования профессионально-трудова компетентности в учащихся вспомогательной школы, намечены дальнейшие пути создания программ по трудовому обучению.

Ключевые слова: компетентность, компетентностный подход, образовательный результат(оценка), программа обучения, вспомогательная школа

Незалежно від країни, від суспільного устрою освіта, зокрема й школа, як важливий освітній інститут, відіграє важливу роль в підготовці людини до життя в сім'ї, країні, до роботи, до творчості, до реалізації себе як особистості в суспільстві. У умовах сучасної міграції у рамках країни, регіонів виникає потреба швидко адаптуватися для отримання навчання та роботи.

Молодь, навчаючись у школі, набуває й виробляє, визначені програмою навчання, знання, вміння й навички. Поряд із цим сьогодні актуальності набуває поняття компетентності учня, що визначається багатьма чинниками, оскільки саме компетентності в роботах як українських, так і закордонних експертів (Бібік Н.М., Ващенко Л.С., Локшина О.І., Овчарук О.В., Пометун О.І., Савченко О.І. та ін.) є тими індикаторами, що дозволяють визначити готовність учня-випускника до життя, його подальшого особистого розвитку й активної участі в житті суспільства. Орієнтуючись на сучасний ринок праці, освіта до пріоритетів сьогодення відносить уміння оперувати багатьма технологіями й знаннями, що задовольняють потреби інформаційного суспільства, підготують молодь до нових ролей в цьому суспільстві.

Такий підхід виник не на пустовому місці, а зумовлений певними негативними соціальними тенденціями: Так, наприклад, за даними Центру соціально-професійного самовизначення Інституту змісту і методів навчання Російської академії освіти 50% учнів, як правило, вибір професійного майбутнього не пов'язують зі своїми реальними можливостями і з потребами ринку праці; 46% учнів орієнтовані у виборі професії на підтримку з боку дорослих (батьків, родичів або знайомих); 67% не володіють інформацією про вимоги професії до її "претендента" і не володіють уміннями аналізу своїх можливостей в професійному виборі; до 15-20% що поступають в систему початкової професійної освіти виявляються непридатними до обраної професії; 20-25% учнів переривають навчання, так і не отримавши професії; до 30% випускників працевлаштуються не за фахом [3]. Ще гіршими показниками характеризується працевлаштування випускників допоміжних шкіл.

До причин положення, що склалося, вчені відносять такі: 1) відсутність соціального, педагогічного супроводу підготовки кадрів ще зі шкільної лави; 2) недостатня увага педагогів до самовизначення, психолого-педагогічної підтримки, роботи з профорієнтації зі школярами (головне, на їх думку, дати знання, а усе інше само собою відбудеться); 3) відсутність у батьків педагогічної культури надання допомоги своїм дітям у вирішенні цих питань (вони, як правило, переоцінюють або недооцінюють здібності дітей); 4) слабкі контакти між школою і професійно технічними підприємствами освіти в аспекті спадкоємності змісту освіти.

Останніми роками у ряді зарубіжних країн набула широкого поширення концепція формування у молоді "універсальних соціальних компетентностей". Наприклад, в США ця освітня стратегія закріплена як пріоритет в законодавчих Документах-Доповіді комісії 1991 р. про досягнення необхідних навичок при секретарі праці США; акті К. Перкінса від 1998 р.; законопроекті Д. Буша "Жодна дитина не має бути відстаючим" (2002) та ін.

Комісія 1991 р. у своїй доповіді "Які вимоги світ праці пред'являє до шкіл" встановила, що "ноу-хау" на робочому місці визначає ефективна професійна поведінка, що складається з двох елементів, ключових компетентностей і групи базових навичок і особових якостей, які лежать в основі будь-якої трудової діяльності [2, 3].

До ключових компетентностей відносяться навички в сферах: мисленнєвої діяльності; міжособистісних стосунків; роботи і життя в інформаційному суспільстві; роботи з системами і новими технологіями.

Необхідні особові якості: відповідальність; адекватна самооцінка; товариськість; самоорганізація; чесність.

Ці вимоги складають зміст основної підготовки для усіх учнів, незалежно від того, підуть вони після школи працювати чи продовжать освіту; вони мають бути враховані в заходах, спрямованих на професійне самовизначення учнів.

Саме тому важливим в освітньому просторі України є не тільки вміння оперувати власними знаннями, але й бути готовим змінюватись та пристосовуватись до нових потреб ринку праці, оперувати інформацією, активно діяти, швидко приймати рішення, навчатись упродовж життя. Цьому сприятиме орієнтація навчальних програм на компетентнісний підхід. На думку сучасних вчених і педагогів, саме набуття життєво важливих компетентностей може дати людині можливість орієнтуватись у сучасному суспільстві, інформаційному просторі, швидкоплинному розвитку ринку праці, здатності швидко реагувати на всі запити часу.

Професійно-трудове навчання в допоміжній школі - одне з найбільш важливих напрямів роботи вчителів з її вихованцями, який передбачає оволодіння учнями певними професійними навичками, кваліфікацією, з урахуванням медичних показників, психофізичних, особистісних, пізнавальних можливостей та інтересів. Саме процес професійно - трудового навчання має забезпечити формування предметної - трудової компетентності і професійної - з певного фаху (профілю навчання), який має визначатися шкільною профорієнтаційною комісією під час навчання учнів у 4 класі.

Державний стандарт спеціальної освіти "зорієнтований на значне посилення рівня професійної інформованості і компетентності", і дає можливість досягти такого рівня розвитку та освіченості, який відповідає потенційним можливостям учня і забезпечує формування його особистості, можливість продовжити навчання й інтеграцію в суспільство [6].

Розглянемо основні етапи формування професійно-трудової компетентності в учнів допоміжної школи згідно Спеціального стандарту спеціальної освіти.

В початковій школі становленню зазначеної компетентності в учнів має сприяти розв'язання таких завдань: формування базової грамотності (загальноосвітня підготовка) шляхом засвоєння базових знань основних освітніх галузей: мова, математика, природничі й суспільні дисципліни; початкове допрофесійне навчання з урахуванням потенційних можливостей і інтересів дитини; оволодіння елементарними вміннями і навичками, які б сприяли вибору і оволодінню в подальшому професією; профорієнтація, робота з розвитку вмінь в процесі трудового навчання, здібностей дитини; соціальний розвиток дитини, формування навичок її спілкування з дорослими й учнями, розвиток і корекція мови, мислення, емоційної

та особистісної сфери шляхом трудового, образотворчого, музичного мистецтва; розвиток творчих здібностей і усвідомлення дітьми своїх реальних і потенційних можливостей [6].

В основній школі формуванню професійно-трудової компетентності сприяють такі завдання: допрофесійна орієнтація особистості, формування мотиваційного вибору варіанту подальшої освіти і профілю професійного навчання; допрофесійне навчання, оволодіння базовими знаннями з метою подальшого самостійного отримання знань і професії; формування міжпредметних зв'язків на основі інтеграції різних галузей знань та способів пізнавальної діяльності; створення ціннісних орієнтацій: значення сім'ї і сімейного виховання для надання допомоги в соціалізації, працевлаштуванні, самостійному житті; формування особистісних якостей, необхідних для соціальної реабілітації і інтеграції в суспільство.

Передбачається, що випускники після оволодіння базовим обсягом знань, після досягнення рівня функціональної грамотності будуть мати можливість подальшого оволодіння професійною грамотністю.

Як видно з аналізу змісту наведених завдань, їх успішне вирішення вчителями має створити сприятливі передумови для формування в школярів професійно - трудової компетентності, оскільки крім знань, умінь, навичок, ставляться завдання сформуванню ціннісних ставлень до знань, мотивацію навчальної діяльності, розвиток творчих здібностей, навичок спілкування. Проте, як показав аналіз програм трудового навчання і практики роботи допоміжних шкіл (Кіровоградської, Миколаївської, Херсонської областей), формуванню таких важливих компетенцій, як економічна, підприємницька, технологічна, інформаційна, приділяється ще недостатньо уваги.

Для модернізації освітнього процесу в допоміжній школі (стосовно змісту навчання, оцінки досягнень школярів) з метою виправлення зазначених недоліків можуть бути застосовані різні підходи, що використовуються для вбудовування компетентностей в діючі навчальні плани: адитивний підхід, що виражається в додаванні нового змісту в традиційні навчальні програми без зміни їхньої базової структури; метод корисних внесків, який полягає в тому, що в процес навчання додаються нові навчальні курси, де моделюються події (завдання), пов'язані з рішенням конкретних проблем, що відпрацьовують ті чи інші компетентності; трансформаційний підхід, за допомогою якого змінюються стратегії освіти (упроваджуються проектні, модульні, кейсові методи навчання), в результаті чого школярі отримують можливість розглядати проблеми, події, теми в перспективі, що допомагає їм зрозуміти, яким чином створюється знання; дійовий підхід - змінюється освітня програма в цілому (навчальні програми, технології та оцінка досягнень школярів

тощо), у результаті чого школярі вчаться приймати рішення з важливих соціальних, особистих, професійних проблем, виконують дії, що сприяють вирішенню таких проблем.

В проектуванні нових навчальних програм (в нашому дослідженні - це програми трудового навчання спеціальної загальноосвітньої школи для дітей з вадами психічного та/або фізичного розвитку), побудованих на основі компетентнісного підходу до відбору змісту освіти, на переконання сучасних вчених (А.Г. Асмолов, І.А. Зимня, І.І.Лернер, В.В.Красєвський, А.В.Хуторської та ін.), варто дотримуватись такої послідовності дій: визначення значущих для учнів даного віку проблем (молодших, середніх і старших класів), виділення необхідних умінь для їхнього оволодіння, визначення компетентностей, необхідних для вирішення того чи іншого типу завдань, відбір необхідного змісту, розробка методів навчання, розробка системи оцінювання [3; 5].

При створенні зазначених програм увага приділяється зміні методів навчання, а не змісту. Серед освітніх технологій, орієнтованих на розвиток компетентностей школярів, виділимо такі: проектне навчання; навчання за допомогою вирішення ситуаційних завдань.

Навчання на основі даних технологій будується в такий спосіб: проблема - завдання for вирішення - відбір інформації that методів - вибір дій - обмін досвідом діяльності - презентація продуктів діяльності і рішень - оцінка - експертиза рішень - аналіз - рефлексія досвіду діяльності - діяльності - оцінка розвитку компетентностей - самооцінка росту досягнень - подальше планування навчання.

Одним з способів розвитку компетентностей в освіті є проектне навчання. Проект у контексті освіти - це особлива ефективна дія, відтворювана у спеціально організованих педагогом ("лабораторних") умовах. Під проектом розуміється єдність задуму та реалізації. Завершеність проекту як реалізація задуму та як отриманий результат є механізмом формування в дитини здатності бачити власну дію з боку. Проект як форма "вимагає" оформлення результатів (продукту) для пред'явлення його оточуючим. Відповідно виникає необхідність використовувати предметні навички як засіб реалізації проекту. Таким чином, проектна організація освітнього процесу задає умови для інтеграції предметного змісту; розвитку користувальницьких навичок в інформаційних технологіях; формування комунікативних компетентностей.

Проектна діяльність вчителя трудового навчання може використовуватись вже з 5-го класу в формі індивідуальних чи групових самостійних (або з дозованою допомогою вчителя) частково-пошукових завдань; задум проекту виникає всередині навчальної діяльності як логічне продовження змісту навчального предмета.

Вихідні проекти, як правило, монопредметні, але, розвиваючись, вони дозволяють здійснювати змістовну інтеграцію навчального змісту. Уведення елементів проектної діяльності та її розвиток дозволяють створювати умови для зміни видів роботи. Обов'язкове поєднання різних видів діяльності та їхня координація є необхідною умовою виникнення в дитини диференціації вимог, пропонувананих для його роботи, і, як наслідок, уміння діяти в режимі проби та в режимі повноцінного самостійного виконання. Необхідною умовою включення учнів в проектну діяльність є диференціація освітнього простору. Переходи від обов'язкової роботи до роботи за вибором, від навчання до створення власного проекту, від роботи під керівництвом дорослих до самостійної роботи - усе це вимагає відповідного змістовного наповнення освітнього середовища школи. Освітній простір школи має містити в собі поряд із традиційними кабінетами, майстернями (де здійснюється навчальна діяльність із навчальних предметів) місця для самостійної роботи (зокрема, оснащені сучасною літературою бібліотеки, комп'ютерні класи з доступом до різноманітних баз даних тощо), включаючи різноманітну позакласну діяльність. Множинність видів діяльності учнів забезпечує можливість здійснювати переходи між різними типами роботи. переходи між різними типами діяльності забезпечують формування особливої чутливості учнів до міри результативності власних зусиль (що вимагає обов'язкового виконання, а що є лише спробою і не може залишитись незавершеним). Формування чутливості до очікуваного результату - психологічна умова становлення здатності до відповідального вибору, як важливого педагогічного результату. Розвиток соціальних навичок учнів неможливий без подібної організації навчального процесу в допоміжній школі, що забезпечує дітям можливість випробувати себе та свої можливості в сфері творчості.

Отже, проектна діяльність в школі може здійснюватись як на навчальному, so і позанавчальному матеріалі. Для реалізації в школі проектуванльної діяльності виділимо такі її структурні компоненти : "підготовка", як передбачає формулювання задуму, планування можливих дій, розробку програми; "досвід" має на увазі спробу здійснення задуму, первинну реалізацію; "демонстрація" має на увазі остаточну реалізацію задуму (іншими словами, це - етап оцінки реалізації свого задуму). Використання проектної діяльності припускає необхідність розвитку як корекційно -розвивального середовища школи, так і перебудову свідомості і методології роботи вчителів в цьому напрямку.

Ситуаційні завдання спрямовані на виявлення та усвідомлення способу діяльності. У результат рішення завдання учні повинні

викласти не тільки рішення, а й спосіб рішення в узагальненому вигляді, що дозволить використовувати даний спосіб при вирішенні широкого кола однотипних завдань.

Специфічною рисою багатьох ситуаційних завдань є багатоваріантність можливих рішень. Використання ситуаційних завдань можливе на різних етапах навчального процесу – під час вивчення нового матеріалу, його закріплення, при оцінюванні результатів освітньої діяльності. Застосування цих завдань можна розглядати як метод аналізу конкретних ситуацій, що зараз одержав значне поширення у практиці навчання дорослих (метод "Case-study").

Стосовно цілей загальної освіти ситуаційні завдання можуть виступати як метод реалізації кожної із цих цілей. У всіх випадках рішення ситуаційних завдань буде спрямоване на досягнення міжпредметних результатів, тобто освітніх результатів, що виходять за рамки навчального предмета, та застосовуваних у різних видах діяльності. Із цього погляду вирішення ситуаційних завдань можна розглядати як метод досягнення міжпредметних результатів освітньої діяльності.

Особливістю ситуаційних завдань є те, що при їхньому вирішенні вчитель та учні виступають як рівноправні партнери, які разом навчаються вирішувати значущі для них проблеми. Використання методу аналізу конкретних ситуацій може сприяти зміні характеру відносин не тільки між учителями та учнями, а й між учнями, оскільки в них буде складатися потреба у спільній діяльності, спрямованій на пошук оптимального вирішення значущих для них проблем.

Зміні характеру відносин учасників освітнього процесу буде сприяти й інший підхід до планування навчальних занять, обумовлений включенням у навчальний процес ситуаційних завдань. Зараз заняття плануються відповідно до змісту навчальних програм: фрагмент навчальної програми стає темою заняття. Тема заняття перетворюється в його мету - треба засвоїти певний фрагмент змісту, обов'язкового для вивчення навчального матеріалу. Такому підходу до планування занять відповідає орієнтація на мотивацію навчального обов'язку.

Включення у зміст навчальних предметів ситуаційних завдань дозволяє змінити підхід до визначення тем навчальних занять. Частина тем може бути сформульована у вигляді питань, що містяться в ситуаційних завданнях. Метою уроку в цьому випадку стає засвоєння методу. А певні поняття, факти, закономірності будуть засвоєні учнями в тому випадку, якщо вони потрібні для розуміння сутності методу. Засвоєння учнем окремих елементів системи знань стає метою лише в деяких випадках.

Методика оцінювання освітніх результатів, на думку вчених І.Я. Лернера, М.Н. Скаткіна, А.В. Хуторського, І.Д. Фрумїна та ін., з точки зору компетентнісного підходу повинна враховувати: в молодших класах – динаміку інтелектуального та психофізіологічного розвитку дитини. В цей час істотною є мотиваційна складова освіти: дитина хоче навчатися, хоче ходити до школи; в середніх класах важливий поступовий перехід на самоконтроль і самооцінку, що в учнів зі стійким порушенням пізнавальної сфери є найбільш уразливими. У зв'язку з цим необхідно передбачити цілеспрямовану роботу з формування в учнів прийомів і способів самоконтролю та самооцінки; у старших (9-10) класах рекомендується вченими створювати умови для самовизначення, основним завданням яких є професійна орієнтація учнів; побудова індивідуальних освітніх маршрутів старшокласників (із залученням батьків, учителів, медичних працівників тощо) [3; 5].

При цьому якісна оцінка повинна фіксувати успішність виконання учнем тієї чи іншої роботи, ефективність витрачених учнем зусиль, ступінь його просування. На певному етапі в оцінку включається порівняльні характеристики, що дозволяють учневі оцінити себе та своє просування в порівнянні із просуванням однокласників.

Крім того, в навчальні програми, спрямовані на формування компетентного випускника, рекомендується включати відкритий захист учнем своєї діяльності (звіт про неї) як форми підсумкової атестації за певний період (півроку, рік). Такий звіт має містити у собі всю освітню діяльність учня, і проходити як докладна розмова про успіхи та невдачі школяра, в якій беруть участь учителі, однокласники, можливо, батьки.

Іншим важливим кроком в системі оцінювання є розвиток в учнів рефлексивних умінь, і розробка на їхній основі системи самооцінювання.

Важливим також є уведення системи індивідуальних освітніх маршрутів (планів) на кожного учня, з урахуванням темпів та особливостей розвитку дитини, й розробка способів їх контролю.

Представлені напрями взаємодоповнюють один одного, і сприяють створенню більш гнучкої системи оцінювання навчальної діяльності учнів і сприятимуть формуванню компетентного випускника.

Нашим наступним завданням є перевірка можливості формування складових професійно-трудової компетентності в учнів допоміжної школи на уроках трудового навчання шляхом включення їхнього відкритого захисту творчого(их) проекту(ів) (наприклад, виконаної однієї чи декількох робіт з відповідним конструкторсько-

технологічним, економічним, ергономічним, екологічним та іншим обґрунтуванням).

Під час виконання старшокласниками творчих проєктів основна наша увага зосереджена на вивченні того як і наскільки успішно формується в учнів такі найбільш складні функції та вміння, як творче та критичне мислення, уміння працювати з різними інформаційними джерелами, інтернет-технологіями, проводити невеликі за обсягом маркетингові розвідки. Основний акцент ставиться на формування у старшокласників "внутрішніх" умінь, які можуть діяти за будь-якого змісту, а саме: умінь здійснювати не тільки *аналіз* та *синтез* інформації з певної проблеми, але й *знаходити* та *вибирати* необхідні ресурси для проєкту, свідомо *планувати* власну діяльність для досягнення поставлених завдань, *оцінювати* об'єкти та результати власної роботи.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К: Перун, 2001. – С. 445.
2. Равен, Джон. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация. – М: Когито-Центр, 2002. – 395 с.
3. Гарет Робертс. Рекрутмент и отбор. Подход, основанный на компетенциях. – М.: НИРРО, 2005. – 288 с.
4. Хуторской А. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования // Народное образование. – 2003. – № 2. – С. 58-64.
5. Тихомиров Ю.А. Теория компетенции. – М.: Юринформ центр, 2004. – 354 с.
6. Концепція державного стандарту спеціальної освіти дітей з особливими потребами // Рішення колегії Міністерство освіти і науки України й Президії академії педагогічних наук України 23.06. 99 № 7/5–7.

Reasons are analysed in the article, complicative the process of forming of professionally-labour competence in a student auxiliary school, the further ways of creation of the programs are set on the labour teaching.

Keywords: competence, educational result, teaching program, auxiliary school.

Отримано 24.2.2012